

POMOGÁTS BÉLA (1934) Budapest

POMOGÁTS BÉLA

Visszatekintve a történelemre

Negyedszázaddal a romániai forradalom után

A nyolcvanas évek végén az egész magyar közvéleményt, nemcsak Magyarországon, hanem a velünk szomszédos országokban és a nyugati világban is, és nemcsak a magyar, hanem a demokratikus európai és amerikai közvéleményt is felháborította és ellenállásra készítette az a hír, hogy a román diktátor parancsára, az úgynevezett „falurendezési” (vagy inkább: falurombolási) terv keretében megkezdődik az erdélyi magyar falusi települések felszámolása és a falusi lakosság betelepítése a városok szélén épülő alig komfortos lakótelepekre. (A tervek szerint több lakásra jutott volna egy konyha és egy zuhanyozóhelyiség.) A budapesti Magyar Nemzet a bukaresti Neuer Weg című lapra hivatkozva adta közre a lerombolt vagy lerombolásra ítélt települések listáját: Apáca és Alsórákos mellett Neppendorf, Grossau, Seiden, Weidenbach, Marienburg, Tartlau, Brennendorf, Honigberg és még több, általában szászok által alapított vagy lakott községet pusztítottak el vagy készültek elpusztítani lakóházastól, templomostól, temetőstől a földgyaluk. Néhány hónappal korábban tilalmi listára kerültek a falvak magyar vagy német elnevezései, aztán veszélybe kerültek maguk az ősi települések is. Ha mindez bekövetkezett volna, puszta föld marad a híres honigbergi, azaz szászhermányi erődtemplom helyén, és ezt azért említem külön, mert ezt a templomot a 13. századi magyarországi építészet egyik monumentális emlékeként tartja számon a művészettörténeti irodalom. A hatalmas építmény egyik erődtornyának 15. századi *Utolsó ítélet*-freskóját pedig a korszak kiváló alkotásai között emlegetik a szakemberek. Az újsághírek szerint ezt az erődtemplomot is a földre kívánták taposni a buldózerek. Mindezt egy országban, amely „kétezer esztendő” múltjával és kultúrájával hivatkozott, és megvetéssel beszélt „jövevénynek” mondott nemzeti kisebbségeiről.

Azóta a romániai társadalom, politikai élet és kulturális környezet hatalmas mértékben megváltozott, talán mindennél többet mond az a tény, hogy az országnak jelenleg nagyszabású szász (vagyis német származású) köztársasági elnöke van. Mindazonáltal nem lehet felesleges felidézni a három évtizeddel ezelőtt végbement eseményeket: a kelet-európai történelem arra figyelmeztet, hogy az embertelen (antidemokratikus) politikai kurzusok időről időre visszatérnek. A román történelem is tanúsíthatja ezt: az első világháború előtti korszak nacionalizmusa, a harmincas évek intoleráns, fasisztoid kisebbségi politikája, az 1944 őszén bekövetkezett politikai fordulat, amelynek áldozataként sok tízezer ártatlan magyar pusztult el a halálmenetekben és a koncentrációs táborokban – nos, mindez nem elfelejthető történelmi eseményt jelent.

Talán még a (most felidézett) korábbiaknál is súlyosabb veszedelmet hozott az erdélyi magyarság számára a romániai diktatúra végső évtizede. Igaz, nemcsak az erdélyi magyarok, hanem a németek és románok számára is. Az a kultúra került végső veszélybe, amelyet Erdély magyar, német és román népe hosszú évszázadok alatt létrehozott. És végső veszélybe jutott az erdélyi magyarság is, Európa akkor legnagyobb nemzeti kisebbsége, hogy szemünk láttára váljék a nemzeti kizárólagosságra törekvő indulatok, a nagyzási téboly és a fékezhetetlen hatalmi erőszak áldozatává. A világ számos részé-

ről felháborodott nyilatkozatok érkeztek, tiltakozott a bonni parlament, a római szenátus, a bécsi kormány és számos európai kulturális szervezet. Kelet-Európa viszont most is hallgatott: „újra csendes” volt, a rendkívüli mérték-tartással megfogalmazott magyar álláspont még a hivatalos lengyel körök és a lengyel sajtó támogatását sem kapta meg, noha közismertek a lengyel–magyar barátság sok évszázados hagyományai, és ismeretes az is, hogy a magyar közvélemény milyen őszinte lengyelbarátságot tanúsított 1939-ben, 1956-ban és 1981-ben, a lengyel nemzet súlyos történelmi megpróbáltatásainak idején. De valójában a nyugati közvélemény sem tudta vagy akarta kifejeíteni azt a nyomást, amely talán megállíthatta volna a földgyalukat. Ez a világ, legalábbis a kormánypolitika, így a francia és az amerikai kormányzat ugyanis nem kívánt igazán szembenézni az erdélyi magyarság méltatlan helyzetével és jogos törekvéseivel. A nyugati politizáló értelmiség a bukaresti politikában többnyire a kelet-európai függetlenségi törekvések képviselőjét látta, ez hagyott nyomot a kelet-európai progresszív értelmiség reagálásain is. Ez az értelmiség ugyanis a bukaresti politikában a szovjet függőség felszámolására irányuló (mondjuk így: „függetlenségi”) kelet-európai törekvések sikeresnek látszó eredményét üdvözölte.

A romániai földgyaluk természetesen nem a semmiből kerültek elő, mint ha sötét fenyegetésként mindig ott lapultak volna a néma erdélyi éjszakában, hogy aztán egy tébolyodott intésére meginduljanak. Erdélyben nem a romániai diktatúra utolsó hónapjaiban kezdődött a nemzeti kisebbségek ellen viselt háború: a kulturális genocídium. A kisebbségekkel szembeni türelmetlenség, a rejtett vagy nyílt erőszakos asszimiláció, a kisebbségi kultúrák korlátozására és megsemmisítésére irányuló szándékok mindvégig érzékelhetők és kimutathatók Erdély 1918 utáni történetében.

Amiért a nagyromán nacionalizmus ilyen gátlástalanul felnővekedhetett és érvényesülhetett, felelősek voltak azok a nagyhatalmak is, amelyek annak idején – 1920-ban és 1947-ben – minden komolyabb mérlegelés nélkül adták Románia birtokába Erdélyt és az ottani lakosság közel felét kitevő nemzeti kisebbségeket: magyarokat, németeket, szerbeket. Csak a pontosabb adatok kedvéért jegyzem meg, hogy az utolsó, 1910-es osztrák–magyar népszámlálás adatai szerint a trianoni szerződés által Romániának juttatott terület lakossága 53,9%-ban román, 31,7%-ban magyar, 10,6%-ban német és 3,8%-ban egyéb (szerb, bolgár, rutén) nemzetiségű volt. Ezek az adatok is azt igazolják, hogy a terület lényegében vegyes nemzetiségűnek volt tekinthető, és a román lakosság aránya – a bukaresti történészek és politikusok állításával ellentétben – nem volt sem „meghatározó”, sem „túlnyomó”. Ebben a tekintetben az erdélyi magyar és német lakosság arányszáma kedvezőbb volt, mint a svájci franciáké és olaszoké, ahol az utóbbi két nemzetiség a 69%-os német lakossággal szemben 19%-ot, illetve 9%-ot képvisel. Mégis, mit szőtt volna Európa ahhoz, ha Németország többségi alapon valaha is Svájc bekebelezésére törekedett volna, vagy a svájci németek meg akarták volna szüntetni az ottani franciák, olaszok és rétorománok önkormányzatát és kulturális intézményeit? Ugye, még elképzelni is abszurdum!

A román nemzetiségi politika azonban a bukaresti diktátor uralmával lett az önmagát kereső és ismét történelmi küldetésére ismerő Európa egyik leg-súlyosabb botránya. Ez nem jelenti azt, hogy ennek a nemzetiségi politikának korábban ne ugyanolyan szándékai lettek volna, mint a múlt évszázad nyolcvanas éveiben. Ezért teljes mértékben téves az az egyenlőség, amelyet sokan a dualizmus kori magyar kormányok és az 1918 és főként az 1980–81 utáni román impérium kisebbségi politikája közé tesznek. Az 1867-es kiegyezéssel Erdélyben uralkodó szerephez jutott magyar politika valóban súlyos hibákat követett el, midőn a „nemzetállam” hamis bűvöletének hatása alatt a románság

megbékítése és megnyerése, illetve a nemzeti autonómiákra alapozott magyar állam belső szolidaritásának kiépítése helyett a román nemzeti mozgalom rendőri eszközökkel történő féken tartására törekedett. Természetesen eredménytelenül, minthogy a korszak politikai kultúrájának meglehetősen széles körben ható liberalizmusa egyszerűen elképzelhetetlenné tette az olyan kisebbségellenes intézkedéseket, amelyeket a Romániából érkező hírek nyomán a nyolcvanas években megismerhetett a világ. (Rendőri eszközökkel különben sem lehet stabilizálni eleve ingatag politikai rendszereket.)

A magyar liberális nacionalizmus ahhoz nem volt sem elég erős, sem elég erőszakos, hogy a román nemzeti mozgalom határozottabb térnyerését megakadályozhatta volna. Intézkedései jobbjára csak azt eredményezték, hogy a nemzetközi közvéleményben elültették a magyarországi nemzetiségek elnyomatásának tudatát, azt a meggyőződést, hogy a magyar állam az ország kisebbségeinek erőszakos elnyomásával kívánja elérni asszimilációs stratégiájának sikerét. Ez a közmeggyőződés az első világháború után a nagyromán propaganda elsőrendű támasza lett. A millenniumi korszak magyar politikája egy „harmincmillió” birodalom ábrándjával bódította magát, miközben a román nacionalista mozgalom – a határon innen és túl – lázasan szervezkedett, az erdélyi román bankok bukaresti támogatással sorra vásárolták fel a tönkrement magyar közép- és kisbirtokosok földjeit, s a bukaresti kormányzat, illetve az erdélyi román nemzeti komité kidolgozta Erdély elszakításának stratégiáját.

Ez a stratégia szinte váratlanul, még a román politika számára is meglepetésszerűen, az első világháborús vereség után hozta meg minden korábbi számításhoz nagyobb eredményét: a békeszerződésben Románia nagyobb magyar területet kapott, mint a trianoni Magyarország maradék területe, és mellette annektálhatta Bukovinát és Besszarábiát. És noha az Erdély bekebelezését jogilag megalapozó gyulafehérvári román nemzeti gyűlés az „együtt lakó nemzetiségeknek” teljes szabadságot, sőt kulturális önkormányzatot ígért, mi több, a román kormány az antanthatalmakkal megkötött úgynevezett „kisebbségi szerződéssel” is garanciát vállalt ennek az autonómiának a létrehozására, egyetlen bukaresti kormány és egyetlen román politikus sem vette komolyan az egyenjogúságra tett ígéreteket. Sőt a román politika mindvégig – tehát 1918-tól folyamatosan – arra törekedett, hogy a birtokába vett hatalmas idegen területek teljes bekebelezését a nemzeti kisebbségek erőszakos beolvasztásával – ahogy Ceaușescu propagandistái hirdették –, az ország „homogenizálásával” érje el. Ennek a „homogenizálásnak” a legerőszakosabb és legbarbárabb eszközei a magyar iskolahálózat felszámolása, a magyar kulturális intézmények likvidálása és „gleichschaltolása”, a magyarok és németek „magyar és német származású románokká” nyilvánítása, a kisebbségi helynevek és keresztnévek használatának tilalma, végül a faluromboló politika voltak. Ez a politikai stratégia teljes mértékben el akarta vágni a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális gyökereit, meg akarta szüntetni történelmüket és hagyományait, hogy az „agrárpari központoknak” nevezett falanszterek magyar és német rabszolganépe tökéletesen ellenőrzött, engedelmes román legyen.

A nyolcvanas évek végére kialakult helyzet következményeként az erdélyi magyarságnak alig maradt anyanyelvi iskolája, egyetlenét még 1959-ben megszüntették, középiskoláit nagyrészt felszámolták, egy humán érdeklődésű kolozsvári magyar gyermek szinte csak román nyelvű liceumban végezhette el tanulmányait. Lényegében megszűnt a magyar televíziós adás, megszűntek a magyar rádióállomások, a cenzúra fojtogatta a magyar könyvkiadást, amelynek nemcsak színvonala, hanem mennyisége is radikálisan visszaesett. A romániai magyar lapoknak nem volt semmiféle nemzetiségi jelle-

ge, egyszerűen betagozták őket abba a központi sajtókórusba, amely a Conducator dicsőségét zengte. Teljes mértékben megszűntek a Magyarországgal fenntartott kulturális kapcsolatok, magyarországi könyvek és lapok nem léphették át a határt. Személyes emlékeim vannak arról, hogy a román határőrizeti hatóságok milyen erőszakos buzgalommal és milyen – az emberi méltóságba gázoló – módszerekkel kutatták át az Erdélybe látogató magyarországiak csomagjait. A magyar értelmiséget rettegésben tartotta az állambiztonsági rendőrség, és szétszórásra ítélte a fiatalok munkába állításának politikai gyakorlata. Az egyházak egyre kevésbé tudták ellátni alapvető feladataikat, mozgalom indult arra, hogy a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye román jelleget kapjon, miután már korábban felszámolták a nagyváradi és szatmári egyházmegyét, és engedelmes kollaborációra kényszerítették a kolozsvári és a nagyváradi református püspököket. Egyre-másra kaptak széles körű nyilvánosságot a magyarság ellen tömeghangu-
latot keltő regények vagy történelmi műnek álcázott uszító irományok, így Ion Lăncrăjan, Romulus Zaharia vagy Mircea Vaida művei. Sikerült létrehozni egy magyar janicsárértelmiséget, amely minden tekintetben a román sovinizmus érdekében tevékenykedett; olyan közismert áru-
lókra gondolok, mint Gere Mihály, a „Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsának” elnöke vagy Hajdu Győző (Ceaușescu legjobb magyar tanítványa), a marosvásárhelyi Igaz Szó főszerkesztője. Megindult a magyar falvak feldúlása, de arról kevés szó esett, hogy már korábban félig lerombolták a régi magyar és német városokat, megsemmisítették történelmi magjukat, hogy jellegtelen kockaházakat vagy éppen a „Ceaușescu-korszak” gigantomániás emlékműveit állították fel a patinás épületek, templomok helyén. Már korábban áldozatul estek a pusztításnak magyar és német történelmi emlékművek, múzeumi gyűjtemények, könyvtárak és levéltárak is.

A kisebbségek ellen viselt háború kétségbeejtő következményeit csupán egyetlen, de annál beszédesebb demográfiai számítással szeretném érzékel-
tetni. Erdély (pontosabban a trianoni szerződéssel Romániához csatolt korábbi magyar területek) lakossága az 1910-es népszámlálás szerint 5 242 024 fő volt, ebből 2 824 677 volt román, 1 660 448 a magyar és 553 302 a német. Az 1977-es népszámláláskor a terület lakossága (kerekítve) 7 500 000 főt tett ki, ebből 5 321 000 volt a román, ami 88,37%-os növekedésnek felel meg. Ha a magyar lakosság száma is ilyen arányban emelkedett volna, 1977-ben 3 127 785 magyart kellett volna találni az erdélyi területen, ehelyett csupán 1 651 000 magyart regisztráltak a népszámlálási biztosok (jóllehet az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a magyarság létszáma meghaladta a kétmilliót). A magyar lakosság létszámcsökkenése tehát (a népszámlálási adatok figyelembevételével) 1 476 785 főt tett ki, amit nem magyaráz az, hogy mind az első, mind a második világháború után nagyjából két-kétszáz ezer erdélyi magyar hagyta el szülőföldjét, s egy 1919-es román rendelkezés az izraelita vallású magyarokat, mintegy 180 000 főt zsidó nemzetiségűeknek deklarált, és leválasztott a magyar kisebbségről. Így is nagyjából 900 000 erdélyi magyar „tűnt el” mintegy hét évtized során. Hasonló módon alakult az erdélyi német (erdélyi szász, bánáti és szatmári sváb) kisebbség helyzete. Az imént említett 553 902 főt számláló német közösségnek, ha a román lakossághoz hasonló mértékben gyarapodott volna, 1 043 000 főre kellett volna szaporodnia, az erdélyi németek 1977-es létszáma azonban csupán 323 000 főt tett ki, s azóta kb. 250 000-re apadt, a veszteség itt tehát közel 800 000.

Ezt a számítást természetesen ki kell egészíteni azzal, hogy a három erdélyi nép népszaporulatának mutatói nem azonosak, kétségkívül a román lakosságé valamivel nagyobb, a magyarságé valamivel kisebb, noha a székely népszaporulat a legmagasabbak között található, a németeké pedig még

a magyar népszaporulat mögött is elmarad. Mindezek figyelembevételével is elmondható, hogy Erdély nem román lakosságának aránya jóval nagyobb mértékben csökkent, mint azt a természetes asszimiláció és a természetes kivándorlás indokolta tenné. Ennek az aránycsökkenésnek – a kisebbségek létszámában tapasztalt többmillió hiánynak – nem lehetett más magyarázata, mint az erőszakos asszimiláció, a nemzeti kisebbségek elnyomása és az Erdélybe regáti tömegeket telepítő kolonizálás. Ezt a helyzetet össze sem lehet hasonlítani a régi Magyarország nemzetiségeinek helyzetével, minthogy a magyar uralom alatt álló Erdélyben a román népesség száma folyamatosan emelkedett, és a németek is biztonságban őrizték, sőt gyarapították etnikai állományukat.

Könnyen belátható, hogy az erdélyi magyarság a nemzetiségpolitikai nyomás körülményei között nehezen tudta tartani magát, és ha általános etnikai katasztrófával talán nem kellett is számolnunk (szemben a romániai német és zsidó kisebbség lényegében már bekövetkezett vagy egyetlen évtizeden belül bekövetkező teljes felszámolásával), hiszen egy másfél milliós népcsoport teljes megsemmisítése még a legelvakultabb erőszak esetén sem egyszerű, arra a fájdalmas következtetésre mindenképpen el kellett jutnunk, hogy az erdélyi magyarságot igen nagy veszteségek érték. Működőképes nemzetiségi és kulturális intézmények nélkül, kiszolgáltatva a nagyromán nacionalizmus mind elvadultabb szenvedélyeinek, a mindent behálózó titkosrendőrségnek és a falurombolás tébolyodott politikájának is, a romániai rendszerváltozást megelőző évtizedekben (1989 előtt) az erdélyi magyarság ezeréves történelmének legnagyobb veszedelme következett el. Az értelmiség nagy részének néma rettegése, a fiatalabbak menekülése, további tömeges magyarországi áttelepülése mindenképpen elmélyítette azt a szakadékot, amely elé a magyar népkisebbség került. Arra semmi remény sem volt, hogy a Ceaușescu-kormányzat jobb belátásra térjen, hiszen a nyolcvanas évek román politikai rendszere egyszerűen alkalmatlan volt bármiféle józan felismerésre és megfontolásra. Ennek a rendszernek az ideológiáját és köznapi gyakorlatát a 20. század legártalmasabb politikai áramlatai szabták meg: a doktriner sztálinizmus, amely elvakultságában mit sem törődött a valósággal, a szélsőséges nacionalizmus, amely esztelen nemzeti mítoszokat és rögeszmés idegengyűlöletet hozott létre, és valamiféle „primitivizmust”, amely csak a legrosszabb fajta „harmadik világbeli” sztálinizmusokból és nacionalizmusokból – Pol Pot, Bokassa császár, Idi Amin, Papa Doc uralmi rendszereiből – lehetett ismerős. Ezt az egyéni tébolyra épülő és kollektív eszeveszettséghez vezető sztálinista-nacionalista „primitivizmust” nem lehetett józan érvekkel, ésszerű tárgyalásokkal, még gazdasági előnyök felkínálásával sem korlátok közé szorítani.

A negyedszázaddal ezelőtt kitört és győzedelmeskedő romániai forradalom (amelyben az ottani magyarság is fontos szerepet vállalt, gondoljunk csak Tőkés László temesvári helytállására!) teljes mértékben elsöpörte a Ceaușescu-féle kommunista rémuralmat. Az azóta eltelt idők mindazonáltal nem arra utaltak, hogy az erdélyi magyarság önvédő küzdelmére, ennek anyaországi támogatására, a vele vállalt nemzetközi szolidaritásra már nincs szükség. Erdély magyar népének és értelmiségének, politikai képviselőitének és kulturális intézményeinek a mögöttünk álló két és fél évtizedben is súlyos küzdelmeket kellett vállalnia. Egyszerűen azért, mert minden, a legkisebb jogigény érvényesítése is küzdelmeket vagy éppen stratégiai kompromisszumokat követelt. Nem itt és most szeretnék arról szólni, hogy ennek a küzdelemnek és ennek a kompromisszumokra törekvő stratégiának mik a tapasztalatai: a sikerei és a veszélyei. (Mindkettőből van éppen elég.) Csak éppen jel-

zem, hogy milyen stratégiai tennivalók állnak az erdélyi és a magyarországi értelmiség, a politikai gondolkodók és a gyakorló politikusok előtt.

Először is: elméletileg meg kell alapozni és részletesen ki kell dolgozni a kisebbségi autonómiák és közelebbről az erdélyi magyar autonómia egész rendszerét. Meggyőződésem, hogy a romániai magyarság helyzetét igazából csak az alkotmányosan garantált és széleskörűen érvényesülő, egyéni és közületi jogokat adó önkormányzat rendezheti. Propagandaszólamokból és üres ígéretekből már volt elég, ezek az ígérek, akár az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok nemzetiségi autonómiákat kilátásba helyező megállapításaira, akár a Groza-kormányzat egyenjogúságot hirdető politikájára gondolok, valójában írott malasztok maradtak, amelyeket Románia vezetőinek döntő többsége sohasem vett komolyan, és a román nacionalizmus minduntalan félresöpört. Csak melleleg jegyzem meg, hogy nem jelentett valódi önkormányzatot az ötvenes években felállított Magyar Autonóm Tartomány sem, részben azért, mert nem önkormányzatnak, hanem gettónak készült, részben mert sohasem dolgozták ki a jogszabályoknak azt a rendszerét, amely a tényleges öngazgatást lehetővé tette volna. Az autonómiának ezért elvileg megalapozott, jogszabályokban kidolgozott és a gyakorlatban (gazdasági és politikai életben, kultúrában, nyelvhasználatban, oktatásban, egyházi tevékenységben) érvényesülő hatékony intézményrendszernek: területi önkormányzatnak, illetve az ezt kiegészítő közületi intézmények rendszerének kell lennie, amely valamennyi romániai magyarra (tehát nem csak a székely vidék lakosságára) kiterjed, és amely biztosítja az anyanemzettel (anyaországgal) való sokszálú összeköttetést is.

Ennek az önkormányzatnak az elméleti megalapozása során támaszkodni kell az erdélyi nemzetek korábbi öngazgatási hagyományaira, továbbá olyan tervezetekre, mint a Jászi Oszkár által kidolgozott kantonális elképzelés, a Gyárfás Elemér-féle 1919. márciusi memorandum, a Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István által 1921-ben közreadott *Kiáltó szó* című röpirat vagy akár a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés 1918. decemberi határozatai. Mindez szomorú módon még most is (negyedszázaddal a győzelmes romániai forradalom után) teoretikus ábrándnak, vagyis utópiának tetszik, mindazonáltal egyszer eljőhet annak az ideje, hogy a román politikai vezetésnek is érdekévé váljék a magyar–román egyezkedés, a Duna-völgyi konszolidáció.

Másodszor, éppen az utóbbi reményében, törekedni kellene arra, hogy szót értsünk a román értelmiséggel, ha nem is a rögtöni egyetértés reményében, de legalább abban, hogy kölcsönösen tájékoztassuk egymást szándékainkról és törekvéseinkről. Ez sem lesz könnyű, a román értelmiség valójában nemigen (vagy csak kivételes személyiségek révén) érdeklődik a magyar–román együttélés stratégiai lehetőségei és feladatai iránt. A legutóbbi napok (például a párizsi merényletek) is azt igazolják, hogy Európának elszántabban kellene törekednie az integrációra, arra, hogy saját érdekeit hatékonyabban és eredményesebben érvényesítse. A magyar és a román (és persze az erdélyi magyar) értelmiség érdeke ebben mindenképpen közös. Több Európát kell kívánunk, ennek révén több demokráciát, több szabadságot, több toleranciát.